

Yleisten kirjastojen yhteisluettelotyöryhmän raportti 2010

31.12.2010

Yleisten kirjastojen neuvoston yhteisluettelotyöryhmä:

Tuomas Kunttu

Jaana Käki

Seija Laitinen-Kuisma

Yrjö Lindegren

Erkki Lounasvuori

Inkeri Näätsaari

Sirpa Tuomisto

Sami Varjo

Sisällysluettelo

TIIVISTELMÄ	2
JOHDANTO	4
1. TYÖRYHMÄN TEHTÄVÄNANTO JA TOIMINTA	4
2. LUETTELOINTI KIRJASTOISSA.....	7
2.1. KYSELY LUETTELOINTIKÄYTÄNNÖISTÄ JA -KUSTANNUKSISTA	7
2.1.1 Luettelointikustannukset.....	8
2.1.2 Miten luettelointityö jakaantuu primääriluetteloinnin ja kopioluetteloinnin kesken	8
2.1.3. Mistä luettelointitietoja hankitaan	9
2.1.4 Primaariluetteloinnin jakautuminen aineistoittain	10
2.2. JOHTOPÄÄTÖKSIÄ KYSELYSTÄ	11
3. YHTEISLUETTELOVAIHTOEHDOT	12
3.1. KANSALLISKIRJASTON LINDAAN PERUSTUVA YHTEISLUETTELO.....	12
3.2. YHTEISLUETTELO PUHTAALTA PÖYDÄLTÄ.....	13
3.3. VIRTUAALINEN YHTEISLUETTELO	14
3.4. EI YHTEISLUETTELOA.....	14
3.5. TYÖRYHMÄN SUOSITUS.....	14
4. YHTEISLUETTELO	15
4.1 HYÖDYLLINEN YHTEISLUETTELO	15
4.2 HAASTEELLINEN YHTEISLUETTELO	15
4.3 MILLAINEN YHTEISLUETTELO	16
4.3.1 MARC 21 -formaatti ja Suomalaiset luettelointisäännöt	16
4.3.2 Tuplakontrolli.....	16
4.3.3 Pääsanat ja luetteloinnin yhtenäisyys.....	16
4.3.4 Luetteloinnin laatu, nopeus, keskitetyt palvelut ja eri merkistöt	17
4.3.5 Auktoriteettitietokannat	18
4.3.6 Luokitus ja asiasanoitus	18
4.3.7 Ontologiat ja semanttinen verkko	18
4.3.8 Fennica - osa yhteisluetteloa	19
4.3.9 Musiikkiaineisto	19
4.3.10 E-aineistot	19
4.3.11 Sosiaalinen metadata	20
4.3.12 Aluetietokannat	20
5. YHTEISLUETTELON TOTEUTUMISEN EDELLYTYKSET.....	20
5.1. ASiantunteva ylläpitäjäorganisaatio ja ohjausjärjestelmä	20
5.2. TAHTOTILA	21
5.3. KANSALLINEN RAHOITUS.....	21
5.4. DATAN OMISTUSSUHTEET.....	21
5.5. LUETTELOINTIFORMAATTI.....	21
5.6. KIRJASTOJÄRJESTELMIEN VALMIUDET JA RAJAPINNAT	21
5.7. STANDARDISALKKU	21
6. AIKATAULU	22
TAUSTA-AINEISTOA	22

Tiivistelmä

Suomesta puuttuu kansallinen yhteisluettelo. Toiveita sen aikaansaamiseen on ilmennyt eri kirjastoalan toimijoilla jo useiden vuosien ajan, mutta vasta vuodesta 2009 alkaen yhteinen tahtotila on tarkentunut ja yhteisluettelon toteutuksen suunnittelu on toden teolla käynnistynyt. Vapaassa kansalaiskäytössä oleva, kaikkien kirjastosektoreiden yhteinen tietokanta sisältyy niin Opetus- ja kulttuuriministeriön, Yleisten kirjastojen neuvoston kuin Kansalliskirjastonkin voimassaoleviin strategiatavoitteisiin.

Yleisten kirjastojen neuvosto (YKN) asetti 1.12.2009 työryhmän selvittämään yleisten kirjastojen vaatimuksia kansalliselle yhteisluettelolle. Työryhmän tehtäväksi annettiin tarkentaa neuvoston kannanottoa yhteiseksi linjaksi, jonka mukaan YKN ja kirjastot pystyvät jatkossa suuntaamaan omaa toimintaansa ja perustelemaan sitä päättäjille. Selvitystyö valmistui aikataulussaan vuoden 2010 loppuun mennessä.

Työryhmä on keskittynyt selvittämään luetteloinnin nykytilaa sekä pohtimaan yhteisluettelon etuja, ehtoja ja toteuttamista sekä yleisten kirjastojen vaatimuksia ja erityistarpeita.

Tällä hetkellä kirjastojen aineistotietokantojen ylläpitäminen perustuu käsityöhön, jota tehdään ympäri Suomea moneen kertaan. Työryhmän keväällä 2010 tekemä kysely osoitti, että suurin osa luettelointiin käytetystä työajasta kuluu luettelointitietojen kopioimiseen ja muokkaamiseen. Primaariluetteloinnin osuus on noin 10-20 % työajasta, riippuen aineistosta. BTJ luettelointitietojen toimittajana on vahva 60-80 % osuudella aineistosta. Kopioitujen tietojen muokkaaminen ja korjaaminen on nykymallissa tärkeä osa luettelointiprosessia, vaikka suurin osa käyttää samaa luettelointitietojen lähdeä.

Kyselyyn vastanneissa 129 kirjastossa luettelointiin käytetään yhteensä noin 199 henkilötyövuotta. Maakuntakirjastojen osuus tästä on noin 85 henkilötyövuotta.

Yhteisluettelon hyötyjä ovat luetteloinnin rationalisoituminen päällekkäistyön vähenemisen myötä, luetteloinnin yhdenmukaistuminen ja tietueiden laadun paraneminen. Yhteisluettelo toimii merkittävänä taustajärjestelmänä Kansallisen digitaalisen kirjaston (KDK) asiakasliittymälle ja sen pohjalta on nykyistä helpompi luoda muita uusia kansallisia verkkopalveluita. Hakutulokset paranevat ja aineiston paikantaminen mm. kaukopalvelun tarpeisiin helpottuu. Yhteisluettelo tulee muuttamaan luettelointiprosesseja merkittävästi. Haasteena tulevat olemaan sekä toimivan yhteistyökulttuurin luominen että monet käytettävyyteen liittyvät seikat. Yhteisluettelon rakentaminen vaatii kirjastoilta suuren ponnistuksen. Jos tässä onnistutaan, lopputuloksena ovat aiempaa laadukkaat palvelut.

Yhteisluettelotyöryhmä suosittelee, että tavoitteeksi asetetaan kansallinen, yliopistokirjastojen, ammattikorkeakoulukirjastojen, erikoiskirjastojen ja yleisten kirjastojen yhteinen yhteisluettelo, jonka ylläpitäjäorganisaationa toimii Kansalliskirjasto. Muut tarkastellut vaihtoehdot eivät tarjoa aitoa yhteisluetteloja ja yhteisluettelolla tavoiteltavat hyödyt jäävät saavuttamatta.

Yhteisluettelon hallinnointia, ylläpitoa, neuvonta- ja koulutustehtäviä hoitamaan tarvitaan asiantunteva taustaorganisaatio, jolle tulee osoittaa riittävä kansallinen rahoitus tehtävien hoitoon. Opetus- ja kulttuuriministeriö on jo myöntänyt Kansalliskirjastolle rahoituksen yleisten kirjastojen yhteisluettelolisenssin hankkimiseen ja suunnittelijan palkkaamiseen.

Yhteisluettelolle tulee rakentaa ohjausjärjestelmä ja tarvittavat yhteistyöryhmät, joiden kautta eri kirjastosektorit osallistuvat luettelon suunnitteluun, ylläpitoon ja kehittämiseen. Ohjausjärjestelmän tulee ensi tilassa tuottaa hankkeelle standardisalkku, jossa kuvataan yhteisluettelossa käytettävät standardit, luettelointikäytänteet ja soveltamisohjeet. Näiden yhteisten, kirjastosektoreita yhdistävien ”pelisääntöjen” rakentaminen tulee vaatimaan kirjastoilta sitoutumista yhteistyön tekemiseen. Taustaorganisaation, kansallisen rahoituksen, ohjausjärjestelmän ja yhteisen tahtotilan lisäksi yhteisjärjestelmä vaatii onnistuakseen toimivia rajapintoja yhteisluettelon ja paikallisten kirjastojärjestelmien välille sekä tietojärjestelmien yhteensovitustyötä. Luettelossa mukana olevien kirjastojen tulee myös omistaa bibliografinen datansa.

Yhtenä perusedellytyksenä yhteisluetteloon mukaantulolle on, että kirjasto on siirtynyt käyttämään aineiston kuvailussa Marc 21 -formaattia.

Yleisten kirjastojen kannalta yhteisluettelon keskeisiä ominaisuuksia ovat kattava auktoriteettitietokanta, toimiva tuplakontrolli, aineiston ennakkotiedot ja uutuusaineiston nopea päivitys. Lisäksi yhteisluettelon tulee sisältää myös musiikki- ja av-aineistot. Kansallisbibliografia Fennican tulee sisältyä yhteisluetteloon, mutta olla tarvittaessa myös erotettavissa yhteisluettelosta. Työryhmä suosittaa myös, että sosiaalista metadataa varten luodaan järjestelmistä ja toimittajista riippumaton tietokanta, jonne kootaan asiakkaiden tuottama, kirjastoaineistoa koskeva sisältö.

Syntynyt yhteisluettelo tulee avata vapaaseen kansalaiskäyttöön ja sen tulee sisältää avoimet julkiset rajapinnat.

Johdanto

Suomesta puuttuu kirjastojen yhteinen yhteisluettelo, joka rakentaa perustan kansallisille kirjastopalveluille. Useissa maissa, muiden muassa Tanskassa ja Sloveniassa, on yhteisluettelo ja se näkyy käyttäjille yhtenäisempinä ja parempina palveluina verkossa. Kansalaisten tiedonsaannin kannalta on olennaista parantaa tiedon löytyvyyttä ja saatavuutta. Suomessa rakenteilla olevan kansallisen KDK-asiakasliittymän kannalta kattava yhteisluettelo olisi merkittävä parannus nykytilaan, sillä se on hakutulosten kannalta parempi kuin lukuisat paikallistietokannat. Yhteisluettelon avulla voidaan myös vähentää päällekkäistyötä, tehostaa kuvailutiedon uudelleenkäyttöä ja parantaa luetteloiden laatua.

Nykykäytäntö yleisissä kirjastoissa on, että kukin kirjasto huolehtii omien aineistojensa luetteloinnista osin ostopalveluina, osin omana luettelointityönä. Primaariluetteloinnin rinnalla tehdään runsaasti kopioluettelointia, jonka lähteenä käytetään enimmäkseen toisten kirjastojen tietokantoja. Suurella osalla Suomen yleisistä kirjastoista on luettelointisopimus BTJ Finlandin kanssa, mutta myös ostettuja luettelointitietoja muutetaan ja täydennetään usein paikallisten käytäntöjen mukaisiksi. Tästä seuraa päällekkäistä luettelointityötä sekä tarvetta tietojen vertailuun ja täydentämiseen, mikä on johtanut tietokantojen laadun epätasaisuuteen.

Yhteisluettelon edellytys on, että siihen liittyvillä kirjastoilla on saman formaatin mukaiset ja mahdollisimman tasalaatuiset tietokannat. Tällä hetkellä tietokannoissa on eroja ja poikkeuksia paikallisten käytäntöjen ja sovellusten mukaan. Kirjastojärjestelmätoimittajien fuusioituminen vuonna 2008 ja siitä johtuva järjestelmävaihtoehtojen väheneminen sekä lähitulevaisuudessa edessä oleva tietokantojen konvertointi FINMARC -formaattista MARC 21 -formaattiin vievät kaikkia yleisiä kirjastoja kohti yhdenmukaisempia tietokantoja ja käytäntöjä. Suomessa yleiset kirjastot ovat viimeisinä kirjastoina siirtymässä MARC 21 -formaattiin, minkä jälkeen maan kaikilla kirjastoilla on käytössä sama formaatti.

Opetusministeriö teetti vuonna 2009 selvityksen kansallisista yhteisluetteloista. Samana vuonna valmistuneessa Opetusministeriön Kirjastopolitiikka 2015-ohjelmassa tavoitteeksi asetettiin avoimesti hyödynnettävän koko kirjastoverkon yhteisluettelon rakentaminen. Ohjelmassa todetaan: ”Kyseessä on merkittävä kansallisuusomaisuus, joka on syntynyt pitkän ajan kuluessa ja on kansakunnan muistin perusta”. Tavoite yhteisluettelosta sisältyy Yleisten kirjastojen neuvoston strategiaan 2010-2015. Samaten Kansalliskirjaston pitkän aikavälin tavoitteena on nykyiset yliopistokirjastot kattavan yhteisluettelon laajentaminen myös ammattikorkeakoulukirjastot ja yleiset kirjastot sisältäväksi kansalliseksi yhteisluetteloksi.

Suomessa vallitsee siis laaja yksimielisyys sektorirajat ylittävän kansallisen yhteisluettelon tarpeellisuudesta. Tulevat vuodet näyttävät, kuinka tavoitteen muuttaminen käytännön toiminnaksi tulee onnistumaan.

*Antti Hyry: Kuitenkin jotenkin yhtenäiseltä tuntuu, vaikka väliin hataralta.
(Maatuuli, s. 133)*

1. Työryhmän tehtävänanto ja toiminta

Yleisten kirjastojen neuvosto (YKN) asetti 1.12.2009 työryhmän selvittämään yleisten kirjastojen vaatimuksia kansalliselle yhteisluettelolle. YKN otti kokouksessaan 20.4.2009 periaatteessa

myönteisen kannan yhteisluetteloon siirtymiseen. Työryhmän tehtäväksi annettiin tarkentaa neuvoston kannanottoa yhteiseksi linjaksi, jonka mukaan YKN ja kirjastot pystyvät jatkossa suuntaamaan omaa toimintaansa ja perustelemaan sitä päättäjille. Selvitystyön tuli valmistua vuoden 2010 loppuun mennessä.

Työryhmän tehtäväksi annettiin mm. selvittää, millaisista moduuleista yksittäisen kirjaston tai kimpan verkkopalvelut jatkossa pitäisi muodostaa ja kartoittaa mitä moduuleita on jo olemassa, mitä kehitellään ja mitä vielä tarvittaisiin. Toimeksiannon mukana työryhmä voi halutessaan priorisoida näistä vaihtoehdoista yleisten kirjastojen kannalta parhaat.

Lisäksi työryhmän tuli selvittää

- karkealla tasolla yleisten kirjastojen nykyisen luettelointimallin kustannukset,
- millainen yhteisluettelo halutaan: kaikki Suomen kirjastot samassa luettelossa vaiko vain yleiset kirjastot samassa luettelossa vai jokin muu yhdistelmä,
- miten luettelointityö tulisi järjestää ja jakaa kirjastojen kesken,
- kuinka paljon ja millaisia tietovarantoja menetetään, jos nykyisistä, osin itse viritellyistä ja epästandardinmukaisista luetteloista luovutaan yhteisluettelon hyväksi,
- hakujärjestelmän tarpeelliset ominaisuudet yleisten kirjastojen kannalta (esimerkiksi aineistolajien ryhmittely),
- millainen luokitusjärjestelmä ja asiasanoitus olisi yleisten kirjastojen käyttäjien kannalta toimivin,
- millaista/minkä syvyistä luettelointitietoa yleiset kirjastot tarvitsevat,
- yhteysvaatimukset kirjastojen käyttämiin hankintaohjelmiin (mm. BTJ:n Arvo-ohjelma),
- mitä erityisvaatimuksia aiheuttavat musiikkiaineistot ja eri merkistöjen käyttö,
- tavoitteet aineiston luettelointinopeudelle,
- mitä valmiuksia tarvitaan uuteen yhteiseen järjestelmään siirtymiselle a) yleensä b) järjestelmäkohtaisesti, esimerkiksi nykyisten nidetietojen siirtämiseksi yhteisluetteloon.
- omistukselliset vaatimukset: kuka omistaa luettelointitiedot ja loppukäyttäjän tuottaman sosiaalisen metadatan?
- millainen aikataulu kansallisen yhteisluettelon suhteen on yleisille kirjastoille mahdollinen? Tähän vastaaminen tosin edellyttää, että esim. järjestelmävaatimukset tarkentuvat.

Yhteisluetteloon siirtyminen on osa prosessia, jolla tuotetaan uusia ja vahvistetaan olemassa olevia yhteisiä valtakunnallisia verkkopalveluita. Työryhmän tuli keskittyä linjauksiin ja tarkastella vaihtoehtoja järjestelmäriippumattomasti. Työryhmä voi toimia yhteistyössä samaa asiaa Kansalliskirjaston näkökulmasta selvittävän Petri Tonterin kanssa.

Työryhmä on pohtinut yhteisluetteloa edellä mainituista näkökulmista ja erityisesti keskittynyt selvittämään luetteloinnin nykytilaa sekä pohtimaan yhteisluettelon etuja, ehtoja ja toteuttamista sekä yleisten kirjastojen vaatimuksia ja erityistarpeita. Työryhmä katsoo, että vaikka luokitus- ja asiasanajärjestelmä ovat tiedon ja aineistojen löytymisen kannalta olennaisia, sillä ei ollut mahdollisuutta käsitellä niitä tässä yhteydessä.

Opetus- ja kulttuuriministeriö myönsi 15.000 € tehtävän suorittamista varten.

Työskentelystä

Työryhmä aloitti työskentelyn helmikuussa 2010 ja on kokoontunut kaikkiaan 9 kertaa. Kokouksissa on keskusteltu yhteisluettelon problematiikasta, saavutettavista hyödyistä ja käytännön toteutuksen ehdoista. Työryhmän workshopeissa on työstyetty yhteisluettelon ongelmakohtia. Apuna tehtävässä on käytetty ulkopuolisia asiantuntijoita ja kirjastoalaa lähellä olevia henkilöitä.

Kokouksiin ovat osallistuneet kutsuttuina Nina Hyvönen ja Ari Rouvari Kansalliskirjastosta, Hannu Sulin Opetus- ja kulttuuriministeriöstä sekä Janne Rouhiainen ja Esa Peltonen Ab Axiell Kirjastot Oy:sta.

Asiantuntijoina on sähköpostitse tai puhelimitse kuultu myös seuraavia henkilöitä: Olli Tuuteri (BTJ Oy), Kaisa Hypén ja Anna Viitanen (Turun kaupunginkirjasto), Minttu Hurme ja Ulla Ikäheimo (Kansalliskirjasto), Tomas Högväg (Abilita Oy), Minna Rouhiainen (Ab Axiell Kirjastot Oy), Virva Tuomisto (Tritonia), Riitta Aalto-Koistinen ja Virva Nousiainen-Hiiri (Helsingin kaupunginkirjasto). Musiikkiaineistoa koskeva osuus on koottu Heikki Poroilan (Vantaan kaupunginkirjasto) ja Kyösti Mäkelän (Jyväskylän kaupunginkirjasto) kanssa käytyjen keskustelujen pohjalta.

Raporttia on työstyetty heinäkuusta 2010 alkaen Google Docsissa, missä luonnosta ovat käyneet kommentoimassa myös Petri Tonteri (Tampereen kaupunginkirjasto), Timo Tuominen (Helsingin kaupunginkirjasto) ja Liisa Rossi (Kuopion kaupunginkirjasto). Osuutensa työryhmän työhön on ollut myös niillä kommentaareilla, joita on kirjastoalan ammattilaisilta saatu syksyn 2010 aikana järjestetyillä maakunnallisilla kirjastoverkkopäivillä ja lukuisissa muissa alan kokouksissa ja keskusteluissa. Työryhmä kiittää kaikkia työhön osallistuneita saamastaan avusta sekä Opetus- ja kulttuuriministeriötä avustuksesta, jonka turvin tehtävä voitiin toteuttaa.

Sami Varjo on tehnyt erityisen suuren työn kirjoittaessaan työskentelyn tulokset tämän raportin muotoon. Erityiskiitokset Samille!

Työryhmän kokoonpano

Puheenjohtaja:

Seija Laitinen-Kuisma, kirjastotoimen apulaisjohtaja, Jyväskylän kaupunginkirjasto - Keski-Suomen maakuntakirjasto

Jäsenet:

Tuomas Kunttu, informaatikko, Kouvolan kaupunginkirjasto-maakuntakirjasto

Jaana Käki, johtava informaatikko, Hämeenlinnan kaupunginkirjasto - Hämeen maakuntakirjasto

Yrjö Lindegren, suunnittelija, Helsingin kaupunginkirjasto - Yleisten kirjastojen keskuskirjasto

Erkki Lounasvuori, johtava suunnittelija, Helsingin kaupunginkirjasto - Yleisten kirjastojen

keskuskirjasto

Inkeri Näätsaari, kirjastotoimenjohtaja, Turun kaupunginkirjasto - Varsinais-Suomen maakuntakirjasto

Sirpa Tuomisto, erikoiskirjastonhoitaja, Kokkolan kaupunginkirjasto-maakuntakirjasto

Sami Varjo, IT-suunnittelija, Vaasan kaupunginkirjasto-maakuntakirjasto

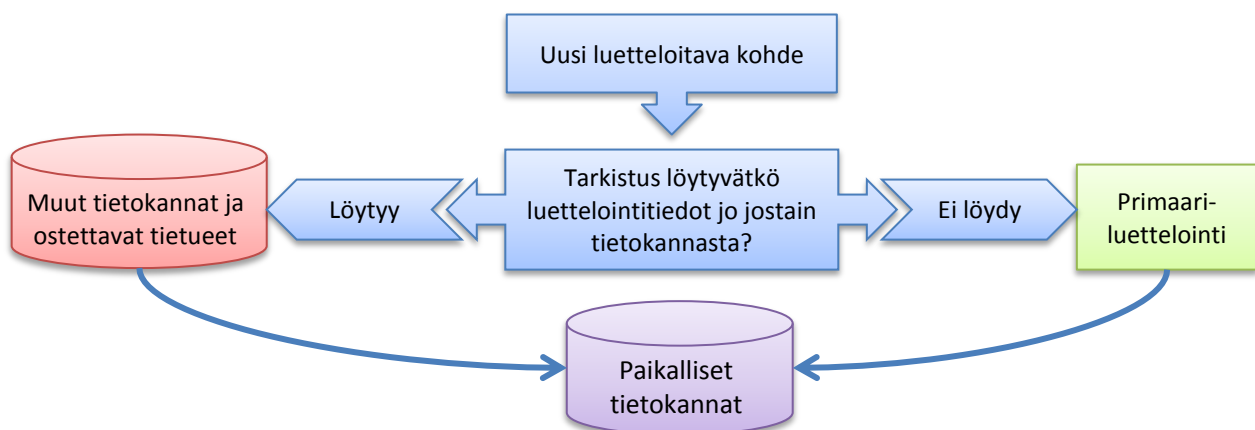
2. Luettelointi kirjastoissa

Kirjastot ovat välittäjiä tiedonetsijän ja hajallaan olevan tiedon välillä. Luettelointi on kirjastojen aineiston kuvailun apuväline, jolloin tieto on helpommin löydettävissä. Nykyisellään Suomen yleisten kirjastojen luetteloiden laatu vaihtelee. Olemassa olevia formaatteja noudatetaan kirjastokohtaisessa luetteloinnissa vaihtelevasti ja luettelointikäytännöt eroavat niin sektoreiden välillä kuin yleisten kirjastojen sisälläkin. Myös tietokantojen tupla-, tripla- jne. kerrannaistietueet sekä tietokantojen suuri määrä heikentävät niiden käytettävyyttä.

Luetteloinnin merkittävä apuväline on kopioluettelointi. Valmiita luettelointitietoja hankitaan ostopalveluina yrityksiltä ja kopioidaan toisilta kirjastoilta. Vaikka valmiita luettelointitietoja on saatavilla, silti osa aineistosta joudutaan primaariluetteloimaan itse.

Kirjastot elävät murroskautta, mikä näkyy uusina haasteina löydettävyyteen ja saavutettavuuteen verkkopalveluissa. Laadukas luettelo on kirjastoille kriittinen menestystekijä. Luettelointi on osa-alue, missä yhteistyöllä voidaan saavuttaa merkittäviä etuja ja parempia palveluita.

Luetteloinnin perusongelma nykymallissa on se, että useat kirjastot luetteloivat samoja teoksia ja muokkaavat tietueita omiin käytäntöihinsä sopiviksi. Tämä edellyttää merkittävää panostusta luettelointiin paikallisella tasolla. Onko kirjastoilla varaa jatkaa nykyisillä käytännöillä vai tarvitaanko muutosta?

2.1. Kysely luettelointikäytännöistä ja -kustannuksista

Yhteisluettelotyöryhmä järjesti kaikille yleisille kirjastoille suunnatun verkkokyselyn, jonka tavoitteena oli selvittää karkealla tasolla yleisten kirjastojen nykyisen luettelointimallin kustannukset sekä käytäntöjä yksittäisissä kirjastoissa ja seudullisissa yhteisjärjestelmissä. Kyselyssä pyydettiin kirjastoja ilmoittamaan, hankkiiko kirjasto luettelointitietoja ulkopuoliselta taholta ja arvioimaan kustannuksia ja luettelointiin käytettyjä resursseja vuonna 2009. Kyselyssä pyrittiin selvittämään,

millainen on primaariluetteloinnin ja kopioluetteloinnin suhde erityyppisessä aineistossa ja millaista aineistoa luetteloidaan primaaristi eniten.

Kysely lähetettiin kaikille yleisille kirjastoille, koska työryhmä halusi kartoittaa mahdollisimman laajasti erilaisten kirjastojen toimintatapoja ja käytäntöjä. Kyselyyn vastasi 129 kirjastoa, mukana kaikki maakuntakirjastot. Tämä on melko hyvä otos Suomen yleisistä kirjastoista. Yli puolet vastanneista kirjastoista on pienistä alle 10 000 asukkaan kunnista. Edustettuina ovat kaikki merkittävimmät kirjastojärjestelmät, joista Origo-kirjastojärjestelmän osuus on lähes puolet. Vastanneista yli 75 % kuuluu johonkin seudulliseen yhteisjärjestelmään.

2.1.1 Luettelointikustannukset

Luettelointikustannukset muodostuvat sekä ostopalveluista että henkilötyövuosista.

90 % vastanneista kirjastoista ostaa luettelointitietoja ulkopuoliselta taholta. Kyselyyn vastanneet maakuntakirjastot käyttivät luettelointipalvelujen ja ennakkotietojen hankintaan vuonna 2009 n. 405 000 e, mikä vastaa n. 12 henkilötyövuotta. Summa on vain suuntaa-antava, sillä joissain maakuntakirjastoissa ulkopuolisen tahon kustannuksiin oli niputettu myös sähköisen hankinnan kustannuksia.

Vastanneissa 129 kirjastossa luettelointiin käytettiin yhteensä n. 199 henkilötyövuotta. Maakuntakirjastojen osuus tästä on n. 85 henkilötyövuotta. Ongelmana on luettelointiin käytettävän työpanoksen seurannan vaikeus varsinkin pienissä kirjastoissa, missä työtehtäviä ei ole eriytetty. Vaikka kyselyssä tähdennettiin, että kyse on nimenomaan puhtaasti luettelointiin käytetyistä henkilötyövuosista, on mahdollista että luettelointityöksi miellettiin myös mm. tilausten tallentaminen, aineiston saapumismerkinnät ja lainauskuntoon saattaminen.

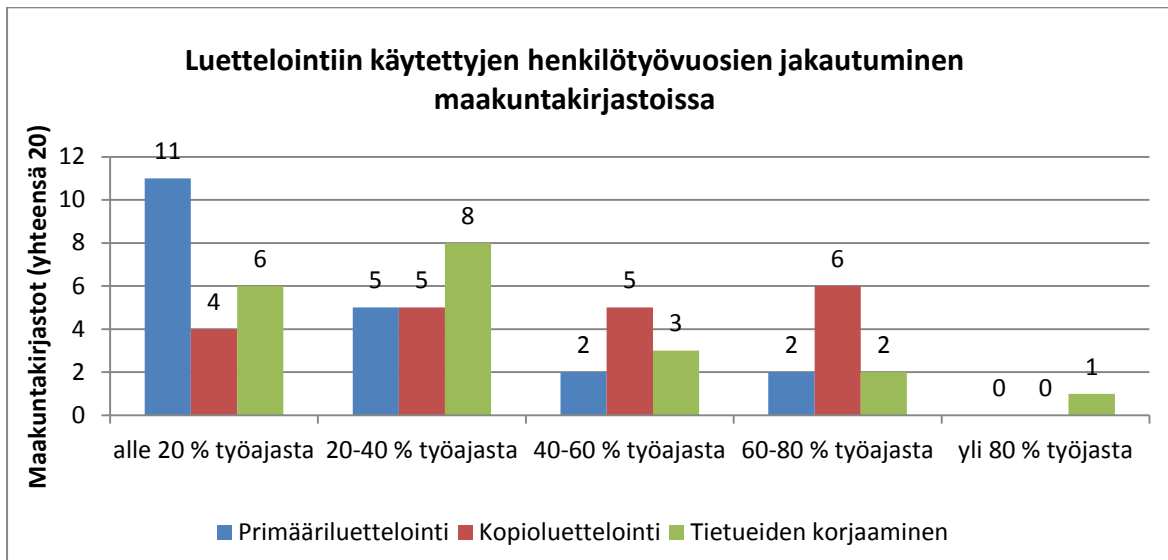
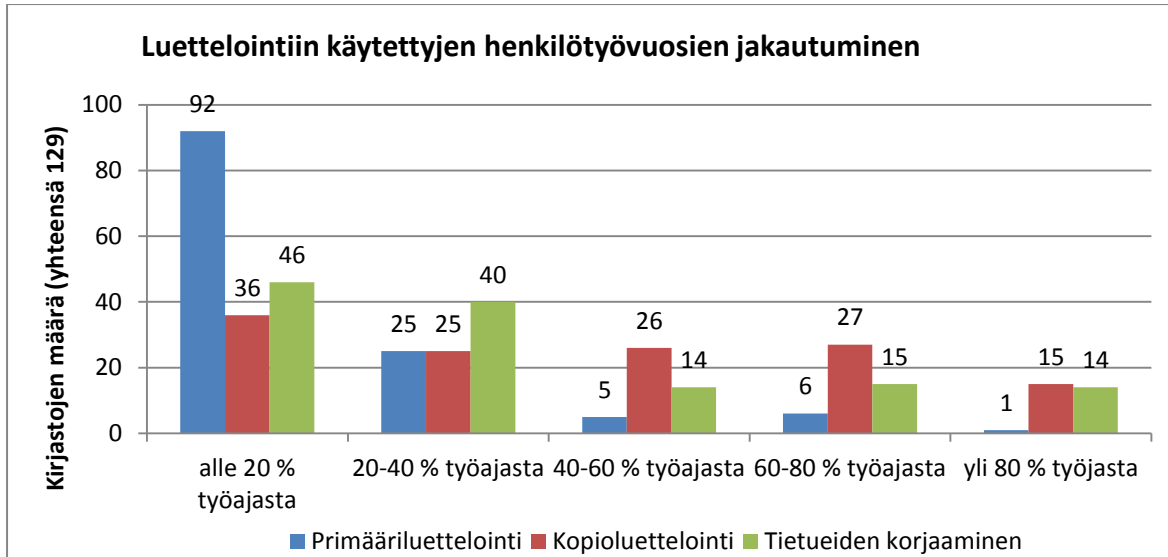
Kustannuksiin vaikuttavat myös kirjaston rooli kimpassa, kuntakoko, alueelliset erityispiirteet, monikielisyys ja aineiston hankintaprosessi.

2.1.2 Miten luettelointityö jakaantuu primääriluetteloinnin ja kopioluetteloinnin kesken

Kyselyllä selvitettiin, miten henkilötyövuodet jakautuvat uuden aineiston primaariluetteloinnin ja kopioluetteloinnin välillä. Kysely osoitti, että 71 % vastanneista kirjastoista käyttää primaariluettelointiin vain alle 20 % luettelointiin käytetystä kokonaistyöajasta, ja 19 % kirjastoista 20-40 % työajasta. Vain yhdessä kirjastossa yli 80 % työstä koostui primääriluetteloinnista. Suuri osa luettelointityöajasta kuluu siis tietueiden kopioimiseen muista tietokannoista ja niiden muokkaamiseen. Varsinaisen primaariluetteloinnin osuus jää hyvin pieneksi.

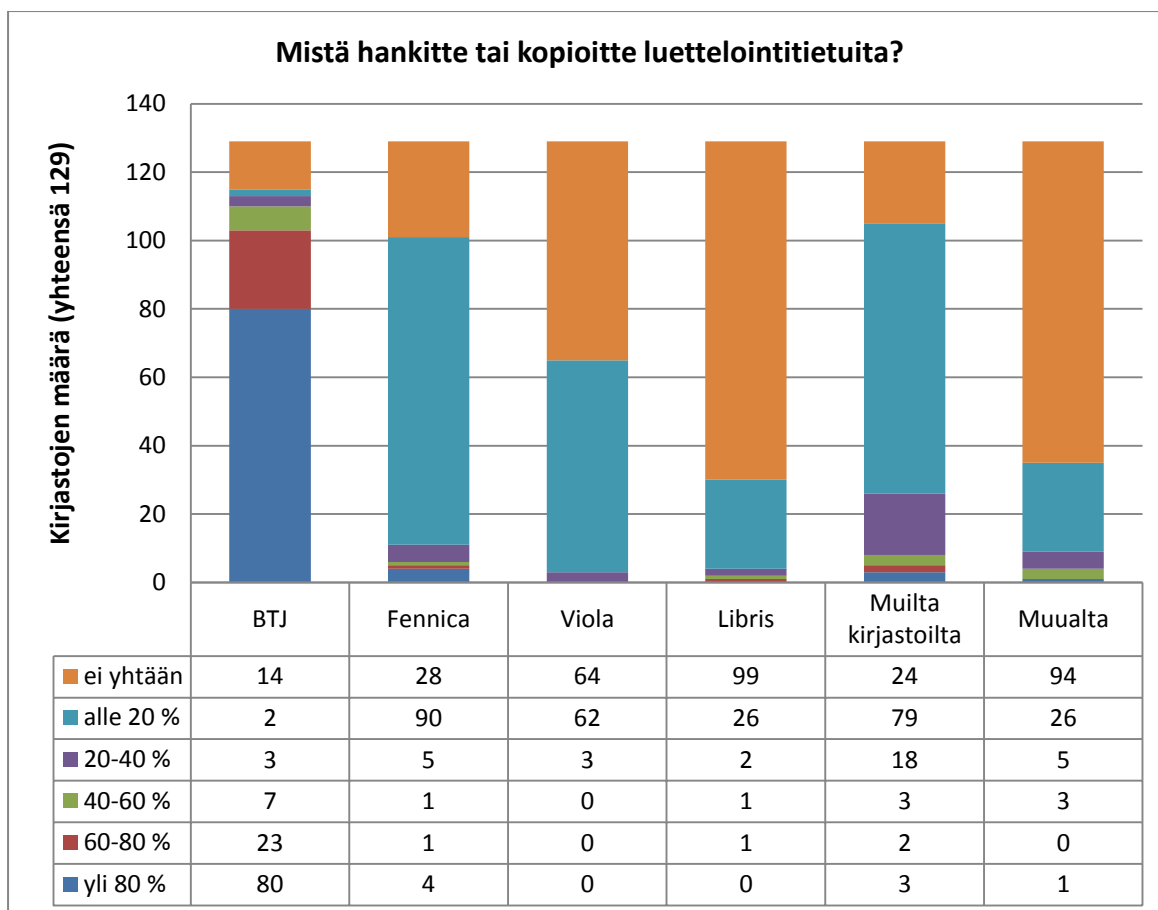
Kopioluetteloinnin osuus työajasta vaihtelee suuresti kirjastojen kesken. Kaikki kirjastot kopioivat tietueita. 28 %:lla kirjastoista siihen kuluu alle 20 % työajasta, 12 %:lla kirjastoista yli 80 % työajasta.

Kaikki kirjastot käyttävät työaikaan tietueiden muokkaamiseen ja korjaamiseen. Kahdella kolmasosalla vastanneista kirjastoista siihen kuluu alle 40 % työajasta. Kopioitujen tietojen muokkaaminen ja korjaaminen on nykymallissa melko tärkeä osa luettelointiprosessia, vaikka suurin osa käyttää samaa luettelointitietojen lähettä. Kopioiduissa luettelointitiedoissa voi olla virheitä, joita joudutaan korjaamaan yksitellen paikallisiin tietokantoihin. Jokainen kirjasto joutuu kuitenkin täydentämään suunnilleen samat asiat omaan paikalliseen tietokantaan. Työtä tehdään siis turhaan päällekkäin.

2.1.3. Mistä luettelointitietoja hankitaan

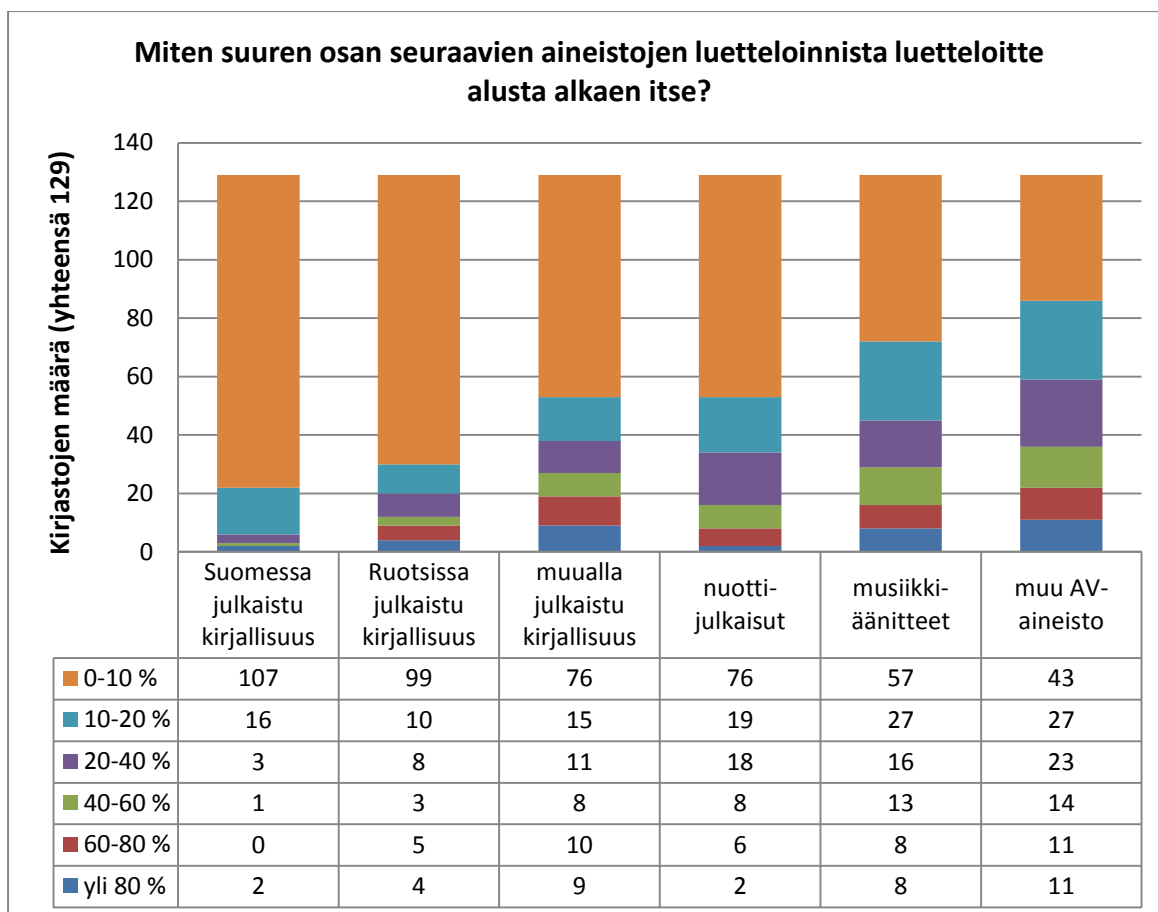
BTJ:n asema on vahva kopioluetteloinnin lähteenä. 80 kirjastossa yli 80 % tietueista hankitaan BTJ:ltä ja 23 kirjastossa 60-80 % tietueista. Neljä viidestä kirjastosta saa reilusti yli puolet tietueista valmiina. Mikään muu lähde ei nouse merkittäväksi, eniten käytetään Fennicaa ja muiden kirjastojen tietokantoja. Muita kopioluetteloinnin lähteitä ovat mm. British Library, Russian National Library, Google, Bibsys, oma kirjastokimppa, Kirjavälitys, Kongressin kirjasto, Linda, Manda, Mandis, Tibo trading, BTJ Ruotsi.

2.1.4 Primaariluetteloinnin jakautuminen aineistoittain

Primaariluetteloinnin osuus vaihtelee aineistokohtaisesti. Suomessa julkaistu kirjallisuus on käytännössä täysin kopioitavissa, mutta muunkielisen kirjallisuuden osalta tarvitaan primaariluettelointia selvästi enemmän. Ruotsinkieliselle aineistolle on saatavilla luettelointitietueita mm. Librikseltä ja Tibolta, mutta mm. luettelointikäytännöt ja erilainen formaatti aiheuttavat sen, että kopioituja tietueita muokataan merkittävästi.

Musiikki ja AV-aineistossa primaariluetteloinnin osuus on suurempi kuin kirjalueteloinnissa. Kuhunkin musiikkinimekkeeseen liittyy lisäksi keskimäärin 10 osakohdetta, mikä lisää sen luettelointiin kuluva työpäntä. Musiikki- ja AV-aineisto ovatkin luetteloinnin kannalta merkittävämpi osa aineistoa kuin voisi päätellä niiden osuudesta kirjastojen kokoelmista.

2.2. Johtopäätöksiä kyselystä

BTJ luettelointitietojen toimittajana on vahva 60-80 % osuudella aineistosta. Primaariluetteloinnin osuus on n. 10-20 % kaikesta, riippuen aineistosta. Ongelmallisinta aineistoa ovat musiikki- ja AV-aineisto sekä muu kuin suomenkielinen kirjallisuus.

Luettelointitietojen muokkaaminen ja korjaaminen on melko yleistä. Kysely ei valitettavasti vastaa siihen, miksi käsityötä tehdään paljon – onko syynä luettelointitietojen huono laatu vai kirjastojen erilaiset käytännöt? Kyselyssä ei otettu kantaa siihen, paljonko kirjastokohtaiset omat kentät aiheuttavat muokkaustarvetta. Yleisten kirjastojen tulisi määritellä yhdessä ostopalveluna hankittavien tietueiden luetteloinnin taso. Jos kirjastot ovat tyytymättömiä ostettuihin luettelointitietoihin, tilanne täytyy korjata yhdessä tietojen toimittajan kanssa ja näin vähentää muokkaustarvetta.

Avoimessa palautteessa yhteisluettelo koettiin hyväksi ja tavoittelemisen arvoiseksi, mutta käytännön toteutus, luettelointitietojen yhdistäminen ja erilaisten järjestelmien välinen yhteensovittaminen askarrutti. Huolta aiheuttivat työnjako, oikeudet, nopeus sekä luetteloinnin syvyys ja luotettavuus. Yhteisluettelo nähdään kuitenkin yhtenä tärkeimmistä kehityskohteista tällä hetkellä.

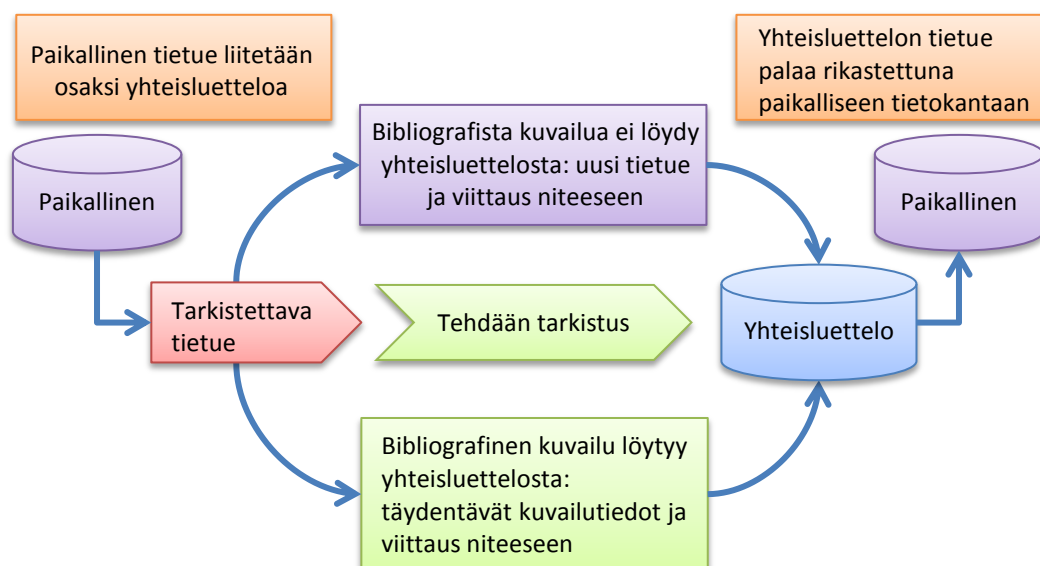
3. Yhteisluettelovaihtoehdot

Tässä kappaleessa esitellään erilaisia malleja, joilla yhteisluettelo voidaan rakentaa.

Minkä mallin mukaan yhteisluettelo lähdetään rakentamaan, riippuu yhteisestä tahtotilasta ja kansallisista päätöksistä. Malleissa 1 ja 2, joissa on aito yhteisluettelo, luettelointiprosessi lähtökohtaisesti muuttuu. Näissä malleissa luettelointitieto voidaan kopioida muuttumattomana myös paikallisiin tietokantoihin, mutta kaikki muutokset ja korjaukset tehdään yhteisluetteloon.

3.1. Kansalliskirjaston Lindaan perustuva yhteisluettelo

Kansalliskirjaston ylläpitämässä Linda-yhteistietokannassa ovat tällä hetkellä mukana yliopisto- ja ammattikorkeakoulukirjastot. Aleph-pohjaisessa Lindassa paikalliset kirjastot tekevät luetteloinnin suoraan yhteisluetteloon, jossa tietueeseen merkitään id-numero ja viite paikalliseen tietokantaan. Viitteen perusteella Linda osaa linkittää saatavuustiedot. Yhteisluettelosta tietue kopioidaan paikalliseen tietokantaan, jossa liitetään nidetiedot. Tässä mallissa luettelointiprosessi jakautuu kahtia, ja työ tehdään eri työkaluilla paikalliseen tietokantaan ja yhteisluetteloon. Paikallisten järjestelmien päätehtävä on hoitaa kirjaston arkirutiinit, yhteisluettelo on työkalu verkkopalveluille, kaukopalvelulle ja luetteloinnille.

Linnea-kirjastoilla on kaikilla käytössä sama kirjastojärjestelmä, kun taas yleisillä kirjastoilla on käytössä useita eri järjestelmiä. Yleisten kirjastojen liittyminen osaksi Linda-yhteisluettelo vaatii aineistotietokantojen konvertointia ja rajapintojen rakentamista yhteisluettelon ja paikallisten kirjastojärjestelmien välille.

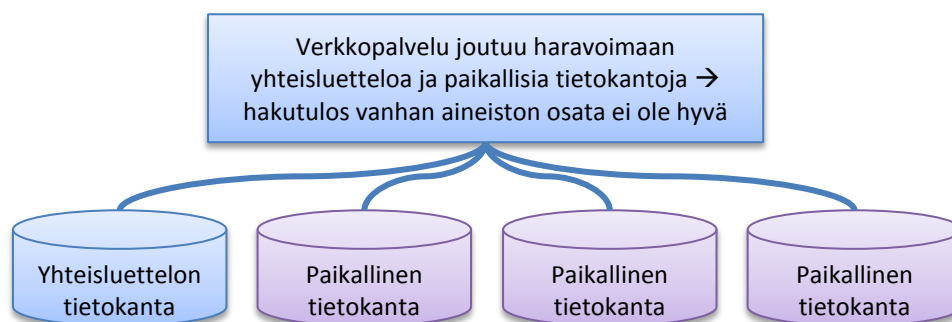
Kansalliskirjaston pitkän aikavälin tavoitteena on yhdistää kirjastosektorit samaan yhteisluetteloon, jonka pohjaksi tulee Linda-yhteistietokanta. Opetus- ja kulttuuriministeriö rahoittaa yleisten kirjastojen yhteisluettelolisenssin hankinnan vuoden 2010 aikana. Kehittämissuunnittelu käynnistyy vuonna 2011. Kansalliskirjaston vetämällä yhteisluettelohankkeella on selkeä tuki ministeriöltä.

Nykymuotoisessa Lindassa ei tällä hetkellä ole mm. musiikki- ja av-aineistoa, joten yhteisluetteloon liittyminen edellyttää ratkaisua siitä, miten tämä aineisto liitetään osaksi yhteisluettelo. Mitä yhteisluettelosta ei löydy, se tuodaan yhteisluetteloon. Yhteisluettelo toimii bibliografisen

luettelointitiedon varastona muodostaen luetteloinnin ytimen. Yhteisluettelo sisältää kaiken bibliografisen kuvailun, jolloin paikallisiin tietokantoihin ei enää tarvitse tehdä luettelointia ja sisällönkuvailua. Paikalliset järjestelmät sisältävät lisäksi nidetiedot ja kirjastokohtaiset kentät, joita tarvitaan kirjastojen sisäisissä prosesseissa.

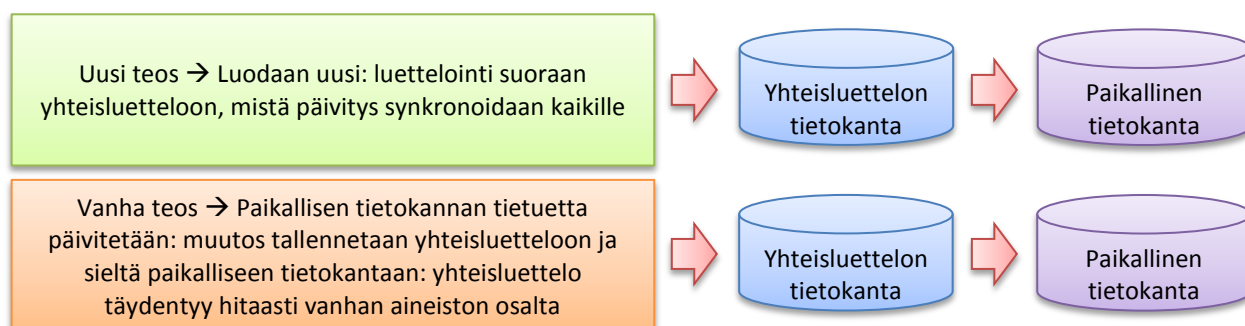
3.2. Yhteisluettelo puhtaalta pöydältä

Yhteisluettelo voidaan rakentaa myös puhtaalta pöydältä, jolloin yhteisluetteloon kuuluu vain uusi aineisto, joka luetteloidaan yhteisluettelon perustamisen jälkeen. Tämä malli on helppo ja edullinen aloittaa ja se vähentää luetteloinnin päällekkäistä työtä uuden aineiston osalta. Yhteisluettelo sisältää uuden aineiston luettelointitiedot ja paikalliset järjestelmät linkittävät niteet näihin tietoihin. Vanhan aineiston kohtalo jää ratkaisematta. Tämän mallin vahvuus on siinä, että uuden ja kysytyn aineiston saatavuustiedot pystytään yhdistämään luotettavasti ja tuottamaan verkkopalveluja helposti. Uuteen aineistoon keskittyvä malli muuttaisi kirjastojen luettelointikäytäntöjä siten, että sekä ostopalveluna hankittava luettelointi että primaariluettelointi tehtäisiin keskitettyyn yhteisluetteloon. Kirjastot eivät voisi enää tehdä paikallisiin tietokantoihin muutoksia yhteisluettelon kenttiin, jolloin yhteisluettelo hyödyttäisi kaikkia. Näin luotuun yhteisluetteloon ei synny virheitä eikä tuplia.

Kuitenkin todellinen yhteisluettelo se olisi vasta kymmenien vuosien kuluttua. Yhteisluettelo ei voisi käyttää verkkopalvelujen taustalla samalla tavalla kuin vanhan aineiston sisältävässä mallissa, jossa yhteisluettelo aidosti kokoaa kaikki kokoelmat. Vaikka vanhan aineiston käyttö on vähäisempää kuin uuden, kirjastojen merkitys on juuri siinä, että niistä löytää myös aikaisemmin ilmestynyttä aineistoa. Kirjastojen kokoelmien uusiutumissykli on niin pitkä, että ongelma on läsnä kauan. Myös tiedonhakujen kannalta malli on ongelmallinen. Tiedonhaut pitäisi aina kohdistaa kirjastojen yksittäiseen tietokantaan eikä yhteisluetteloon, koska vanhaa aineistoa ei olisi yhteisluettelossa mukana. Tällainen yhteisluettelo ei voisi olla KDK:n asiakasliittymän taustajärjestelmä.

Käytännössä tämä malli edustaa yleisille kirjastoille siirtymävaiheen mallia, joka antaa käytännön kokemuksia ja aikaa siirtyä laajaan yhteisluetteloon.

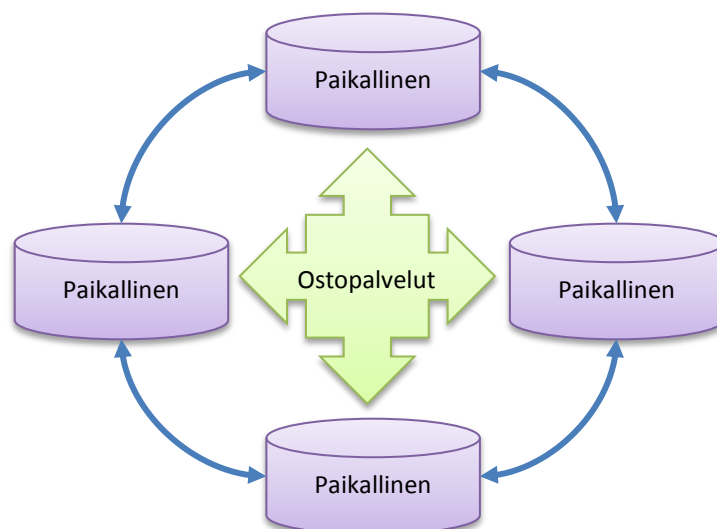

3.3. Virtuaalinen yhteisluettelo

Virtuaalinen yhteisluettelo voi olla kuten maakuntakirjastojen MANDIS-yhteistietokanta, joka yhdistää virtuaalisesti kirjastojen tietokannat yhteen. Virtuaalinen yhteisluettelo perustuu online-hakuun erillisistä tietokannoista tai käyttää yhteistä indeksii. Virtuaalinen yhteisluettelo on hidas, sen hakutulos on sekava ja se on riippuvainen lähdejärjestelmien nopeudesta ja vakaudesta. Tässä mallissa ei ole varsinaisesti yhteisluettelo, jota voisi käyttää luetteloinnin työkaluna. Virtuaalinen yhteisluettelo on helppo ja vaivaton luoda, sillä se ei edellytä muutoksia käytännössä, mutta toisaalta se antaa luetteloinnin hajaannuksen jatkoa.

3.4. Ei yhteisluettelo

Yhteisluettelo ei synny, jos todetaan, että pyrkimykset eri sektoreilla ja toisaalta sektoreiden sisällä ovat liian erilaiset. Tarpeet sekä luettelointikuluttuuri ja -käytännöt eroavat eri kirjastoissa niin paljon, että yhteisluettelo ei koeta tarpeelliseksi. Yhteisluettelo edellyttää panostusta. Jos resursseja ei ole, yhteisluettelo jää unelmaksi. Verkkopalvelujen laatu ja saavutettavuus kärsivät. Vanha aineisto on edelleen heikosti yksilöitävää ja löydettävää kuten tähänkin asti. Uusien palvelujen kehittämisessä kehityskustannukset ovat merkittävästi suuremmat kuin jos käytössä olisi yhteisluettelo.

3.5. Työryhmän suositus

Tietojärjestelmähankkeissa suunta on kohti yhteisiä järjestelmiä, jolloin saavutetaan skaalaetuja säästöinä, tehokkuutena ja parempina palveluina. Tiedon löydettävyys ja saavutettavuus on tulevaisuudessa entistä tärkeämpi kilpailutekijä kirjastoille, mikä edellyttää yhteistyötä ja asiakkaiden tarpeiden parempaa ymmärtämistä. Luetteloinnin rooli on myös tulevaisuudessa merkittävä, mutta sisällönkuvilun muoto ja painopiste tulee muuttumaan kohti asiakaslähtöisiä tarpeita. Yhteisluettelo edellyttää kansallista toimijaa, joka vastaa yhteisluettelon kehittämisestä, ylläpidosta ja ohjauksesta.

Linjapäätöksen yleisten kirjastojen liittymisestä yhteisluetteloon tekee yleisten kirjastojen neuvosto. Viime kädessä lopullisen päätöksen yhteisluetteloon liittymisestä tekee kukin kirjasto tai mahdollinen kirjastokimppa itse. Yhtenä perusedellytyksenä yhteisluetteloon siirtymiselle on, että kirjasto on siirtynyt ensin MARC 21 -formaattiin. Kyseessä on pitkäkestoinen kehittämissanke, joka tulee kestämaan yleisten kirjastojen sektorilla useita vuosia. Yhteisluettelo edellyttää muutoksia

luettelointiprosesseissa ja käytännöissä, mutta yhteisluettelon perusedellytys on olla avoin ja antaa mahdollisuuden sisältää erilaista kuvailutietoa. Jos tämä toteutuu, kaikki sektorit yhdistävä yhteisluettelo on mahdollinen, mutta sitä ennen täytyy ratkoa monia käytännön ongelmia.

Yhteisluettelotyöryhmä suosittelee, että yhteisluettelo lähdetään suunnittelemaan yhteistyössä Kansalliskirjaston kanssa. Muut vaihtoehdot eivät tarjoa aitoa yhteisluettelo ja yhteisluettelolla saavutettavat hyödyt jäävät saamatta.

4. Yhteisluettelo

4.1 Hyödyllinen yhteisluettelo

Yhteisluettelon ilmeinen hyöty on uuden aineiston luetteloinnin rationalisointi. Tieto- ja kaukopalvelu tehostuvat linkityksellä kirjastojen nidetietoihin. Samoin yhteisluettelo on hyvä apuneuvo kirjastojen kokoelmatyölle.

Yhteisluettelo tulee muuttamaan luettelointiprosessia merkittävästi. Se ei poista tarvetta luetteloida ja saattaa aineisto lainauskuntoon. Sen sijaan päällekkäinen luettelointityö vähenee, kun sisällönkuvailu tehdään periaatteessa vain kerran.

Kuvailutietoja voidaan tarvittaessa täydentää kirjastojen yhteistyöllä. Yhteistyötä voidaan tehdä myös käyttäjien kanssa tarjoamalla heille mahdollisuuksia kommentoida ja tägittää erilliseen sosiaalisen metadatan varastoon, joka on kiinteässä yhteydessä yhteisluettelo.

Luetteloinnissa päästään yhdenmukaisuuteen, kun siihen luetteleivat kirjastot noudattavat yhteisiä periaatteita ja käytäntöjä. Samalla luettelointiprosessi muuttuu avoimemmaksi ja keskusteluvammaksi, sillä yhteisistä käytännöistä on keskusteltava ja niistä on sovittava kaikkien kirjastosektorien kesken. Luetteloinnin ja tiedonhaun opetukseen yhteisluettelo tuo yhtenäisyyttä.

Yhteisluettelo toimii merkittävänä taustajärjestelmänä Kansallisen digitaalisen kirjaston (KDK) asiakasliittymälle. Yhteisluettelon pohjalle on myös nykyistä helpompi luoda muita uusia kansallisia verkkopalveluja.

Kirjastoille yhteisluettelo tuo siis merkittävää hyötyä päällekkäistyön vähenemisen myötä. Hyvin rakennettu ja ylläpidetty yhteisluettelo tarjoaa myös kirjaston asiakkaille aiempaa laadukkaampia palveluja. Hakutulokset paranevat ja aineisto paikantuu helpommin. Aineiston saa myös aiempaa yksinkertaisemmin käyttöön.

4.2 Haasteellinen yhteisluettelo

Yhteisluettelon hallinnon, luetteloinnin ja ylläpidon haaste on, että kaikkien kirjastosektorien tarpeet tulee ottaa huomioon. Yhteisluettelon ylläpito ja luettelointiprosessi voivat muodostua kankeiksi, ja ongelmiin saattaa olla vaikea puuttua.

- Onnistutaanko yhteisluettelosta kehittämään joustava ja mukautuva luetteloinnin työkalu, joka ei hankaloita ja hidasta luettelointiprosessia niin, että kirjastojen asiakkaat saavat aineistot käyttöönsä nykyistä hitaammin?

- Onnistutaanko luettelointi hajauttamaan kirjastoille ja samalla säilyttämään yhteiset käytännöt ja riittävä tietokannan laatu?
- Onnistutaanko rakentamaan järjestelmä, jolla tiedot yhteisluettelon ja paikallisten tietokantojen välillä kulkevat ongelmattomasti?

4.3 Millainen yhteisluettelo

4.3.1 MARC 21 -formaatti ja Suomalaiset luettelointisäännöt

Yhteisluettelon tietosisällön pohjana on MARC 21 -formaatti. Jokaisen mukaan liittyvän kirjaston on aluksi konvertoitava aineistotietokantansa MARC 21 -formaattiin. Konversion onnistuminen riippuu kirjaston tietokannan laadusta. Kirjastojen kannattaakin siivota tietokantaansa jo etukäteen, mikä minimoi tarpeen räätälöidä konversio-ohjelmaa paikallisesti.

Yhteisluetteloön luetteloitaessa noudatetaan Suomalaisia luettelointisääntöjä. Luettelointisääntöjen ja MARC 21 -formaatin sovellusohjeista tulee jatkossa päättää yhteisluettelon ohjausjärjestelmään kuuluvissa työryhmissä, joihin nimetään edustajat kaikilta kirjastosektoreilta.

Yhteisluettelotyöryhmä on tutustunut Anna Viitanen tekemään perussuunnitelmaan yleisille kirjastoille MARC 21 -formaattiin siirtymiseksi. Viitanen järjesti keväällä 2010 kyselyn Pallas- ja Origo-kirjastoille. Kyselyllä kartoitettiin kirjastojen tapoja soveltaa FINMARC -formaattia. Tulokset osoittavat, että merkittäviä poikkeavuuksia tai epästandardeja ratkaisuja on melko vähän. Säännönmukaiset poikkeukset voidaan MARC 21 -konversiossa ajaa standardinmukaiseen muotoon.

Viitanen selvitys ei ota kantaa sellaisiin asiansanoituksen ja luettelointitietojen eroihin, jotka eivät liity standardiin. Miten arvokasta paikallisesti tuotettu syventävä kuvailu on? Onko se säilyttämisen arvoista? Kirjastot joutuvat itse päättämään, tullaanko nämä poikkeavuudet säilyttämään MARC 21 -konversiossa. Poikkeukset aiheuttavat aina ylimääräistä työtä ja kustannuksia.

4.3.2 Tuplakontrolli

Tuplakontrollia tarvitaan etenkin konvertoitaessa vanhaa aineistoa osaksi yhteisluetteloita. Uutuusaineiston osalta luetteloijalla on vastuu siitä, ettei tuplia synny yhteisluetteloön.

Yhteisluettelon käytettävyys riippuu tuplakontrollin onnistumisesta. Standarditunnuksellisten nimekkeiden tuplakontrolli on helposti järjestettävissä, mutta kaikesta vanhasta aineistosta ja myös osasta uudempaa aineistosta yksiselitteiset tunnisteet puuttuvat.

Yhteisluettelon ohjelmisto karsii tuplia automaattisesti, mutta ongelmatapauksien selvittelyyn tarvitaan myös inhimillisiä resursseja. Tämä vähentää alkuvaiheessa yhteisluettelosta saatavia rationalisointihyötyjä.

4.3.3 Pääsanat ja luetteloinnin yhtenäisyys

Yhteisluettelossa pääsanat pitää valita yhdenmukaisesti yhdessä sovittujen sääntöjen mukaan. Ongelmaksi pääsanat voivat muodostua silloin, kun kirjasto liittyy yhteisluetteloön. Yhteisluettelossa teoksella voi olla eri pääsana kuin paikallisessa aineistotietokannassa.

Myös uuden aineiston luetteloinnissa pääsana saattaa muuttua. On sovittava kenellä ja millä ehdoilla on oikeus muuttaa pääsanoja.

Toimiva järjestelmä edellyttää, että kirjasto saa aina tiedon muuttuneista pääsanoista.

Yleensä tietueisiin tehtävät korjaukset ja lisäykset rikastuttavat tietokantaa eivätkä vaaranna tietokannan yhtenäisyyttä.

Ongelmatapauksia ovat esimerkiksi sarjat ja moniosaiset teokset, jotka voidaan luetteloida joko osan tai sarjan nimekkeelle. Esimerkkinä Taru sormusten herrasta 2 : Kaksi tornia, joka voidaan luetteloida myös Kaksi tornia. – (Taru sormusten herrasta ; 2). Yhteisluettelon käytettävyys heikkenee, jos saman sarjan eri osat on luetteloitu eri tavoin.

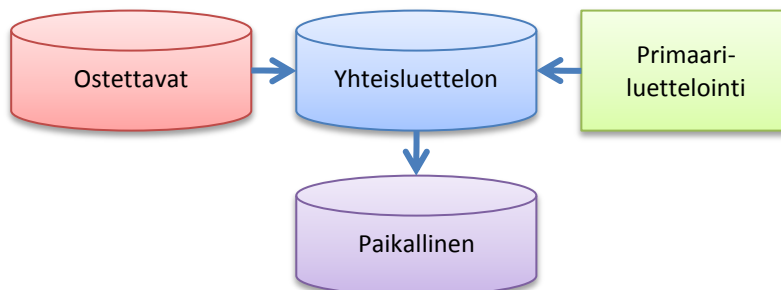
4.3.4 Luetteloinnin laatu, nopeus, keskitetyt palvelut ja eri merkistöt

On väistämätöntä, että yhteisluettelossa tulee olemaan eritasoisia luettelointitietoja, koska ne ovat peräisin monen eri kirjaston tietokannoista. Tietueita voidaan myöhemmin tarvittaessa korjata ja täydentää.

Uuden aineiston luetteloinnissa tulee pyrkiä yhteisesti sovittujen käytäntöjen kautta tasalaatuiseen tulokseen. Poikkeuksena ovat tietokantaan kustantajilta mahdollisesti saatavat ennakkotiedot, joita täydennetään teosten ilmestyttyä.

Yleisten kirjastojen kannalta on välttämätöntä, että yhteisluetteloon saadaan keskitettyjen palvelujen kautta paitsi valmiita luettelointitietueita myös ennakkotietoja. Luettelointitiedot tulee saada mahdollisimman nopeasti, jotta kirjastojen ei tarvitse itse luetteloida teoksia yhteisluetteloon.

Kirjastoilla tulee kuitenkin olla oikeus tarvittaessa primaariluetteloida yhteisluetteloon sieltä puuttuvia teoksia.

Yhteisluettelo on kirjastojen bibliografinen tietokanta, joka saattaa mahdollistaa paikallisten järjestelmien keventämisen tulevaisuudessa. Yhteisluettelo ei saa mutkistaa eikä hidastaa luettelointiprosesseja.

Muilla kuin latinalaisilla kirjaimilla kirjoitettujen teosten luettelointitiedot voivat muodostua ongelmaksi yhteisluettelossa. Kirjastot ovat voineet käyttää eri standardeja translitteroinnissa. Yleiset kirjastot noudattavat translitteroinnin kansallista sovellusohjetta, yliopistokirjastoissa taas suositaan englanninkielisten maiden käyttämää kansainvälistä tapaa. Tietoja yhdistettäessä tämä voi aiheuttaa tuplatietueita ja vaikeuttaa tiedonhakua. Yhteisistä käytännöistä ja vanhojen tietojen korjaamisesta on sovittava.

Yhteisluettelossa tulee pyrkiä mahdollisimman monen kielen osalta esittämään teoksen tiedot sekä translitteroituina että alkuperäisin merkein.

4.3.5 Auktoriteettitietokannat

Kansallisen yhteisluettelo-hankkeen rinnalla on Kansalliskirjastossa käynnistynyt ASTERI-hanke. Sen tavoitteena on rakentaa erillinen kansallinen auktoriteettitietokanta yhteyksillä vastaaviin ulkomaisiin. Kussakin maassa auktorisoidaan vain kansalliset toimijat. Ulkomaisten tekijöiden tiedot saadaan vaihtoina heidän kotimaastaan.

Auktoriteettitietokanta tulee sisältämään auktorisoidut asiasanat, henkilö- ja yhteisönimiauuktoriteetit ja yhtenäistetyt nimekkeet. Auktoriteettitietokannasta tulee olemaan erityistä hyötyä yleisille kirjastoille. Kaikilla yleisillä kirjastoilla ei ole tähän saakka ollut lainkaan käytössä auktoriteettitietueita.

Auktoriteetit yhtenäistävät luettelointia. Yleisten kirjastojen näkökulmasta tärkeää on, että myös yleisissä kirjastoissa luotuja auktoriteetteja voidaan hyödyntää yhteisluettelossa. Se edellyttää, että yleiset kirjastot voivat osallistua auktoriteettitietokantojen ylläpitoon.

4.3.6 Luokitus ja asiasanoitus

Yhteisluettelo sisältää monenlaisia kirjastoista tulleita luokituksia. Myös yleisten kirjastojen käyttämät luokitukset (YKL ja HKLJ) on sisällytettävä yhteisluetteloon.

Yhteisluettelossa tietyllä nimekkeellä voi olla useita YKL-luokkia, jotka ovat peräisin eri yleisistä kirjastoista. Luokkatieto on yhteisluettelossa lähinnä hakuelementti ja sitä pitää voida toistaa. Niteen paikannukseen käytetään paikallistietokannassa olevaa hyllyluokitusta.

Yhteisluettelossa voidaan käyttää erilaisia asiasanastoja, sekä yleis- että erikoissanastoja. Eri sanastojen käyttö ei ole ongelma, jos tieto käytetystä sanastosta merkitään tietueisiin. Haku pitää voida tarvittaessa rajata tiettyyn sanastoon. Yleisille kirjastoille riittävät sanastoista: YSA-Allärs, Musa-Cilla ja Kaunokki-Bella.

4.3.7 Ontologiat ja semanttinen verkko

Ontologioilla kuten asiasanoillakin kuvataan aineistojen tietosisältöjä. Ontologiat pohjautuvat olemassa oleviin asiasanastoihin. Ontologiat sisältävät käsitteiden välisiä hierarkioita ja suhteita tietokonelukuisessa muodossa. Ontologioiden avulla ohjataan hakuja siten, että tietokone ymmärtää, milloin hakusanalla ”lapset” tarkoitetaan lapsia perheenjäseninä tai milloin lapsia oppivana yksilöinä.

Suomessa laajin ontologia on Yleinen suomalainen ontologia, YSO. Sen pohjana on Kansalliskirjaston ylläpitämä Yleinen suomalainen asiasanasto YSA. Jatkossa YSO tulee toimimaan kansallisena perusontologiana, johon muut erikoisalojen ontologiat ovat tavalla tai toisella kytköksissä.

Jokaisella ontologiatermillä on oma yksilöllinen verkko-osoite URI (Universal Resource Identifier), jonka avulla sisällönkuvailut linkittyvät toisiinsa mahdollistaen tiedonhakutuloksissa samankaltaisten tietosisältöjen samanaikaisen esittämisen tai suosittelun.

Yhteisluettelolle ontologiat ja semanttiseen verkkoon kytkeytyminen toisivat uusia ulottuvuuksia sekä käytettävyyteen että tiedonhakuun. Edellytyksenä on, että yhteisluettelon asiasanoille määritellään vastaava ontologinen termi YSO:n kautta. Tätä tarkoitusta varten on kehitetty sovellus, jolla jo olemassa olevat MARC 21 -tietueet saadaan konvertoiduksi semanttisen verkon edellyttämään rdf-muotoon.

YSO:sta on tulossa (ainakin) kolmikielinen (suomi, ruotsi, englanti). Tämä tuo huomattavaa työsäästöä, kun kuvailun voi tehdä suomeksi, ruotsiksi tai englanniksi ja käännökset hoituvat taustalla. Sama koskee myös tiedonhakuja eli käyttäjä voi itse valita haettavien termien kielen.

4.3.8 Fennica - osa yhteisluettelo

Fennica eli Suomen kansallisbibliografia on kattava luettelo suomalaisesta julkaisuutuotannosta.

Yleisten kirjastojen kannalta on keskeistä, että kansallisbibliografia on osa yhteisluettelo. Kansallisbibliografia takaa suomalaisen yhteisluetteloaineiston laadun ja riittävän luettelointitason.

Fennica täytyy pystyä tarvittaessa erottamaan yhteisluettelosta.

4.3.9 Musiikkiaineisto

Musiikkiaineisto on merkittävä osa yleisten kirjastojen kokoelmista ja yleisten kirjastojen kannalta sen saaminen mukaan yhteisluettelo on tärkeää. Yhteisluettelonäkökulmasta tähän aineistoon liittyy kuitenkin poikkeuksellisen paljon ongelmia.

Musiikkia on luetteloitu osakohdepohjaisesti (esim. Viola, Suomen kansallisdiskografia ja nuottiaineiston kansallisbibliografia) tai sitten dokumentin sisältämät musiikkiteokset on esitetty emojulkaisun yhteydessä lisäkirjauksina (esim. HelMet). Yhteisluettelo on voitava luetteloida musiikkiaineistoa osakohteita käyttäen.

Musiikin pääsanavalinnassa on periaatteellisia eroja. Violan mukaan teoksen säveltäjä esitetään aina pääkirjauksena, mutta yleisissä kirjastoissa populaarimusiikin pääsanaksi tulee usein esittäjä. Muutenkin musiikin luettelointikäytännöissä ja MARC -formaatin käytössä on paljon vaihtelua. Lisäksi käytännöt ovat usein ajan kuluessa muuttuneet niin, että yhdenkin kirjastoluettelon musiikkitietueet saattavat olla hyvin heterogeenisiä.

Edellä mainitut tekijät ovat omiaan vaikeuttamaan yhteisluettelon muodostamista musiikin osalta. Tuplakontrollista huolimatta tuplia ja vaikeasti selvitettäviä sekaannuksia syntyy musiikkitietueille todennäköisesti paljon. Niiden selvittämiseen tarvitaan resursseja.

Musiikin luetteloinnissa tulee sopia yhteisistä pelisäännöistä. Yksi tapa, jolla tietokantaa voidaan selkiyttää, ovat auktoriteettitietueet. Viola ei sisällä niitä tarpeeksi, sillä onhan suurin osa musiikkiaineistosta ulkomaista. Yleisten kirjastojen luomat auktoriteettitietueet tulee ottaa mukaan auktoriteettitietokantaan. Yleisillä kirjastoilla tulee olla myös oikeus luoda lisää auktoriteettitietueita.

Luettelointikäytäntöjensä tähden Viola ei ole yleisten kirjastojen kannalta paras pohja yhteisluettelon musiikkiaineistolle. Pohja voitaisiin paremminkin luoda yleisten kirjastojen musiikkitietokannoista.

4.3.10 E-aineistot

E-aineistojen kirjastotarjonta kasvaa. Niiden luetteloinnista pitää olla yhteiset käytännöt.

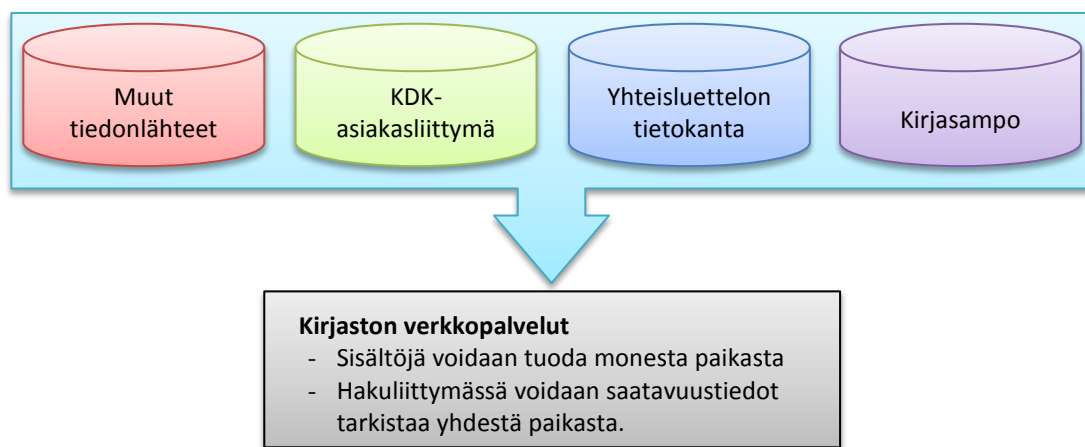
Etäkäyttöisten e-aineistojen käyttöön liittyy usein rajoituksia, mutta käyttöoikeuksien hallinnointi ei kuulu yhteisluettelolle. E-aineistoina tarjottavia tietokantoja ei aina sisällytetä kirjastojen aineistotietokantoihin, vaan ne voivat muodostaa oman erillisen kokonaisuuden. On erikseen päätettävä, kuuluvatko ne yhteisluettelon piiriin.

Yleisillä kirjastoilla on käynnissä digitointihankkeita. Digitoidut aineistot ovat rinnastettavissa vastaavaan fyysiseen dokumenttiin ja nekin tulee luetteloida osaksi kansallista yhteisluetteloa.

4.3.11 Sosiaalinen metadata

Sosiaalinen metadata tulee erottaa omaksi kokonaisuudekseen, joka pidetään erillään yhteisluettelosta. Sosiaalisen metadatan sisältö ja rakenne elää uusien sovellusten myötä, joten ei ole järkevää yhdistää sitä kiinteästi yhteisluettelon luettelointitietoihin. Tarvitaanko Suomeenkin oma Ruotsin mallin mukainen Öppna Bibliotek -projekti? Öppna Biblioteket on järjestelmästä ja toimittajasta riippumaton tietokanta, jonne kuka tahansa voi tuottaa sisältöjä.

Kirjastoilla on useita erilaisia verkkopalveluja, joissa kerrytetään sosiaalista metadataa. Kokonaisuuden kannalta olisi järkevintä, että kirjaston aineistoihin liittyvä metadata varastoidaan keskitetysti, jolloin varastoitua metadataa voidaan hyödyntää laajemmin erityyppisissä palveluissa.

Yhteisluettelolla tulee olla yhteys sosiaalisen metadatan varastoon, jotta sitä voidaan käyttää hyväksi haussa ja näyttää yhteisluettelon asiakasliittymässä.

Yhteisluettelon tulee olla rakenteeltaan sellainen, että uuden tai muuttuneen tiedon saa käyttäjän antamin ehdoin syötteenä muihin verkkopalveluihin tai käyttäjän sähköpostiin.

4.3.12 Aluetietokannat

Yleisten kirjastojen aluetietokannat ovat sisällöltään ja laadultaan erilaisia. Yhteisluettelon ohjausjärjestelmän tulee selvittää erikseen, otetaanko ne mukaan yhteisluetteloon.

5. Yhteisluettelon toteutumisen edellytykset

”Perinteet kuolevat hitaasti. Kulttuuri muuttuu yhtä vaikeasti pingviiniyhdyksissä kuin ihmisyhdyksissäkin”. (Kotter, John - Rathgeber, Holger: Jäävuoremme sulaa. Helsinki : WSOY Pro, 2008, s. 116-117)

”Nykyään yhteisö siirtyy paikasta toiseen kuin paimentolaiset. Useimmat ovat hyväksyneet uuden elämäntavan. Jotkut rakastavat sitä, jotkut taas eivät koskaan totu siihen.” (Sama)

5.1. Asiantunteva ylläpitäjäorganisaatio ja ohjausjärjestelmä

Yhteisluettelon hallinnointia ja ylläpitoa sekä neuvonta- ja koulutustehtäviä hoitamaan tarvitaan asiantunteva ylläpitäjäorganisaatio, Kansalliskirjasto. Yhteisluettelolle tulee myös rakentaa

ohjausjärjestelmä ja tarvittavat yhteistyöryhmät, joiden kautta eri kirjastosektorit pääsevät osallistumaan luettelon suunnitteluun, ylläpitoon ja kehittämiseen. Näihin työryhmiin tulee heti alkuvaiheessa nimetä yleisten kirjastojen edustajat.

5.2. Tahtotila

Yhteisluettelon syntyminen edellyttää voimakasta tahtotilaa kaikilla sektoreilla ja valtion ohjausta. Vapaassa kansalaiskäytössä oleva, kaikkien kirjastosektoreiden yhteinen tietokanta sisältyy niin Opetus- ja kulttuuriministeriön, Yleisten kirjastojen neuvoston kuin Kansalliskirjastonkin voimassaoleviin strategiatavoitteisiin. Myös Opetus- ja kulttuuriministeriön työryhmän ehdotus yleisten kirjastojen laatusuosituksiksi tukee ajatusta yhteisluettelon tarpeesta kirjastojen aineistotietokantojen laadun parantamiseksi ja yhtenäistämiseksi.

Vaikka yhteisluettelo edustaa yhteisöllisyyttä ja yhdessä tekemistä, sitä ei voida synnyttää vain vapaaehtoisuuteen ja talkoohenkeen perustuen.

5.3. Kansallinen rahoitus

Kansallisen yhteisluettelon perustaminen edellyttää ohjausjärjestelmien rakentamisen lisäksi kansallista rahoitusta. Kansallista rahoitusta tarvitaan yhteisluettelon keskitettyihin palveluihin ja paikallisella tasolla syntyviin kustannuksiin. Kansallinen rahoitus on myös yksi tekijä, jolla yleisten kirjastojen edustajat voivat perustella yhteisluetteloä kuntapäätäjille. Asiantuntijaorganisaation ylläpitäminen, kirjastojen työntekijöille järjestettävät tilaisuudet ja järjestelmän ylläpitämiseen liittyvät kustannukset on perusteltua hoitaa kansallisesti.

5.4. Datan omistussuhteet

Jokaisen kirjaston täytyy omistaa oma datansa, jotta kirjasto voi avata datansa ja olla mukana kansallisissa hankkeissa. Bibliografisen yhteisluettelon omistuskysymys täytyy ratkaista siten, että kaikki osallistujat luovuttavat tekijänoikeuslain 49 §:n perusteella syntyneet rajoitetut oikeudet yhteisluettelon ylläpitäjälle. Näin varmistetaan datan täydellinen avoimuus ja saavutettavuus.

5.5. Luettelointiformaatti

Kansallisen yhteisluettelon ehdoton edellytys on, että yleisten kirjastojen tietokannat on konvertoitu MARC 21 -formaatin mukaisiksi. Kansallinen aikataulu kirjastojen siirtymiselle ko. formaatin käyttöön on, että vuonna 2014 viimeisetkin kirjastot siirtyvät käyttämään formaattia.

5.6. Kirjastojärjestelmien valmiudet ja rajapinnat

Kansallisen yhteisluettelon vaatimia teknisiä ratkaisuja yleisten kirjastojen käyttämiin kirjastojärjestelmiin ei ole vielä olemassa. Monissa kirjastokimpoissa toimitaan yhteisluettelomaisesti, mutta kaikki sektorit yhdistävä yhteisluettelo edellyttää järjestelmäkehitystä. Suomessa toimiville järjestelmäntoimittajille on annettava selkeä viesti kirjastojen yhteisestä tahtotilasta ja suunnasta, jotta järjestelmäntoimittajat voivat tarjota tarvittavat työkalut kirjastojen käyttöön. Tarvittavien rajapintojen määritykset ovat ratkaisevassa asemassa.

5.7. Standardisalkku

Ohjausjärjestelmän tulee ensi tilassa tuottaa hankkeelle standardisalkku, jossa kuvataan yhteisluettelossa käytettävät standardit, luettelointikäytännöt ja soveltamisohjeet. Näin on toimittu myös Kansallisen digitaalisen kirjaston (KDK) asiakasliittymähankkeessa. Standardoinnin tavoitteena

on varmistaa yhteisluettelojärjestelmän toimivuus ja eri organisaatioiden tallentaman datan yhteismitallisuus. Lisäksi standardoinnilla pyritään takaamaan, että palvelut kyetään aikanaan siirtämään uusiin laitteisto- ja ohjelmistoympäristöihin.

6. Aikataulu

Yhteisluetteloon siirtyminen tulee tapahtumaan vaiheittain. Yhteisluettelon konkreettinen suunnittelutyö on alkamassa kansalliskirjastossa vuoden 2011 aikana. Yleisten kirjastojen aineistotietokantojen yhdistämistä yhteisluetteloon kannattaa pilotoida heti kun mahdollista.

Siirtyminen MARC 21 -formaattiin tulee tapahtumaan yleisissä kirjastoissa muutaman lähivuoden aikana. Käytössä on jo muutamia MARC 21 -formaattiin perustuvia tietokantoja, mutta suurin osa työstä on vasta edessä päin. Rajoittavana tekijänä ovat järjestelmätoimittajien resurssit tehdä konversioita ja tietokantahuollon tarve.

Tausta-aineistoa

Hyvönen, Nina & Tonteri, Petri (2009). Kansallinen yhteisluettelo nyt ja tulevaisuudessa - faktaa ja visioita.

http://www.kansalliskirjasto.fi/attachments/5zeol7ZX9/5n2kqWFjh/Files/CurrentFile/Kansallinen_yhteisluettelo_raportti.pdf [viitattu 20.7.2010]

Tonteri, Petri (2009). Kansallisista yhteisluettelo ja käyttöliittymäratkaisuksista.

http://www.minedu.fi/OPM/Kirjastot/tyoeryhmaet_ja_selvitykset/Liitteet/Tonteri_Kansallisista_yhteisluettelo_ja_kayttoliittymaratkaisuksista_2009.pdf [viitattu 20.7.2010]

Viitanen, Anna (2010). Perussuunnitelma yleisille kirjastoille MARC 21 -formaattiin siirtymiseksi.

<http://www.kirjastot.fi/File/acb9070c-62f6-4a7b-843f-6645e92090ef/Perussuunnitelma.pdf> [viitattu 30.11.2010]

Opetus- ja kulttuuriministeriön yleisten kirjastojen laatutyöryhmä (2010). Ehdotus yleisten kirjastojen laatusuosituksiksi.

http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Kirjastot/tyoeryhmaet_ja_selvitykset/Liitteet/Yleisten_kirjastojen_laatusuositus_ehdotus.pdf [viitattu 8.12.2010]

DLF ILS Discovery Interface Task Group (ILS-DI) Technical Recommendation. An API for effective interoperation between integrated library systems and external discovery applications.

http://www.diglib.org/architectures/ilsdi/DLF_ILS_Discovery_1.1.pdf [viitattu 8.12.2010]

KDK-hankkeen julkaisut: <http://www.kdk2011.fi/fi/raportit-ja-julkaisut> [viitattu 8.12.2010]

Kirjasto – ihmisten ja ideoiden kohtaamispaikka. Yleisten kirjastojen neuvoston strategia 2010-2015.

<http://wiki.kirjastot.fi/index.php/YKN-strategia> [viitattu 8.12.2010]

Opetusministeriön kirjastopolitiikka 2015. Yleiset kirjastot. Kansalliset strategiset painoalueet.
http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Kirjastot/linjaukset_ja_hankkeet/Liitteet/kirjastopolitiikka2015.pdf [viitattu 8.12.2010]

Kanerva, Maija (2007). Minulla on unelma.
<http://www.kansalliskirjasto.fi/yleistieto/kklehti/42007/minullaonunelma.html> [viitattu 8.12.2010]

Hedman, Arne (2009). Kansallinen yhteisluettelo ja KDK:n asiakasliittymä.
<http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe200912102411> [viitattu 8.12.2010]

Haavisto, Tuula et al. (2009): Kirjastojärjestelmät nyt – ad hoc-raportti 2009
http://www.kirjastot.fi/kirjastoala/julkaisut/kirjastojarjestelmat_nyt [viitattu 8.12.2010]